УДК 811.134.2'42

Н. Попова

кандидат філологічних наук,
доцент,
доцент кафедри
романської філології
Київського національного
університету імені
Тараса Шевченка

ВАРІЮВАННЯ ПРОТОТИПНИХ КАТЕГОРІЙ КОНЦЕПТУ *MACHISMO* В НАЦІОНАЛЬНІЙ КОНЦЕПТОСФЕРІ ІСПАНІЇ XVI – XXI СТОЛІТЬ

Дослідження концептосфери певного народу зазвичай базується на вивченні його найважливіших і найбільш специфічно забарвлених складниках. Проте в сучасній лінгвокультурології та когнітивній лінгвістиці переважно вивчаються ті ментальні одиниці, аксіологічний складник яких тяжіє до репрезентації позитивно-ціннісних рис суспільства (див. праці С. Богатирьової (діахронічний аспект концепту *толерантність*), О. Городецької (національно марковані концепти в британській мовній картині світу), В. Долженкової (іспанський концепт *honor*), О. Ладики (концепт *American Dream*)), уникаючи негативно-оцінних елементів, котрі властиві концептосфері будь-якого народу як її невід'ємний складник.

Актуальність дослідження визначається роллю негативно-оцінних складових частин національної концептосфери у формуванні морально-культурних цінностей. Обростаючи негативними асоціаціями, такі національно марковані концепти створюють резонанс у свідомості народу, примушуючи його протиставляти й аналізувати соціальні явища, а отже, свідомо обирати своє майбутнє.

Новизна дослідження полягає в здійсненні комплексного синхронно-діахронного аналізу концепту *machismo* в площині іспанської концептосфери, визначенні причин формування та векторів розвитку його прототипного ядра в часово-просторовому континуумі.

Метою дослідження є визначення змін у наборі базових прототипних категорій іспанського концепту *machismo* протягом XVI – XXI століть.

Об'єктом дослідження є національна специфіка іспанського концепту *machismo.* **Предметом –** ядерні прототипні категорії досліджуваного концепту на історичних зрізах XVI – XXI століть, а також його понятійний, ціннісний і асоціативний компоненти.

Вивчення національно маркованих концептів вимагає дослідження набору прототипних категорій, які складають ядро відповідної ментальної одиниці й у свідомості певного суспільства виступають типовим репрезентантом класу об'єктів. Це зумовлене тим, що національно маркований концепт, на відміну від лінгвокультурного концепту, є одиницею більш абстрактного рівня, оскільки його національне забарвлення формується протягом певного історичного періоду, котрий дає змогу складовим категоріям пройти шлях логічного осмислення й узагальнення [3, с. 55]. Таким чином, національно маркований концепт є одиницею найвищого рівня абстрагування, тоді як прототипні (найбільш типові) категорії його ядра належать до базового рівня свідомості [13, с. 65].

Згідно з теорією прототипів, розробленою Д. Герартсом у площині діахронної когнітивної семантики, до одиниць базового рівня свідомості належать категорії, здатні вмістити в собі достатньо ознак для того, щоб бути інформативними для носіїв відповідної концептосфери [11, с. 10], тобто вони є не первинними чуттєво-емоційними образами, вербалізованими в мовній картині світу конкретними лексемами (*pan, toro, tierra*), і не одиницями, занадто підданими логічним мисленнєвим операціям, репрезентованими лексемами високого рівня абстракції (*cocina nacional, corrida, patria*). Чим більша кількість логічних операцій здійснена свідомістю, тим більш абстрактним і складним стає концепт: *hombre + aventurismo → hidalgo + conquista → macho + modo de conducta → machismo*. Проте апеляція до нього здійснюється часто завдяки ментальним одиницям менш абстрактного рівня, зокрема базового (*macho, varón, poseedor; fuerte, atractivo, independiente; sabe conquistar, vencer, dominar, violar*).

Зважаючи на здатність прототипного ядра змінювати набір ядерних категорій із плином історичного часу, а також на здатність звужувати та розширювати його [7, с 149], національно марковані концепти є джерелом безлічі потенціально можливих актуалізацій, що дає змогу пануючим ідеологіям скеровувати суспільний розвиток у необхідному руслі. Але така можливість не виключає відхилення від визначеного вектора розвитку, котре може повністю змінити хід історії. Згідно з теорією хаосу, на основі якої розроблено математичну теорію нескінченних атракторів або фракталів, здатну пояснити розвиток практично будь-якої системи [5, с. 27], найменше відхилення від норми може спровокувати найбільш непередбачені зміни в розвитку системи [10, с. 23], однією з яких є національна концептосфера.

До вагомих віх іспанської національної концептосфери, котра тісно пов'язана зі свідомістю суспільства, його устроєм життя і способом мислення, можна віднести досить специфічний концепт *machismo*, котрий характеризується в сучасному іспанському суспільстві негативною оцінкою, тоді як решта європейської спільноти схильна оцінювати його позитивно. Він не лише відображає патріархальний устрій Іспанії та слугує поштовхом для розвитку фемінізму, але й визначає спосіб мислення, розвиток взаємин, сприйняття осіб протилежної статі, устрій суспільного життя. Його здатність протиставляти суспільні явища визначає його роль у формуванні та розвитку іспанської нації.

Концепт *machismo* походить з Іспанії, проте сформувався він остаточно на теренах Латинської Америки, увібравши в себе особливості світосприйняття іспанських конкістадорів і автохтонних індійських народів. Первинне прототипне ядро концепту сформувалося з чоловічого стереотипу *hidalgo*, котрий репрезентує іспанця насамперед як воїна, що вирізняється глибоким почуттям честі, релігійністю, пихою та хвальковитістю [4, с. 19]. Саме такий первинний прототип концепту *machismo* іспанські конкістадори принесли на землі Америки, де їхня концептосфера збагатилася категорією *violencia* як способом відкриття й захоплення все нових і нових незаймання територій. У подальшому концепт увібрав у себе особливості ставлення індіанців до жінки як до предмета, котрий можна продати або подарувати.

Таким чином, категорія *macho* (з іспанської – «самець») повернулася до Іспанії в складі вторинного прототипного ядра досліджуваного концепту, змінивши зоологічний домен на етичний і репрезентуючи чоловіка, у характері якого домінують чоловічі риси, пов’язані зі *зневагою смерті, небезпек* і *жінок*.

«¿Qué macho se casa? Pues, como un discreto dice, el matrimonio se adapta solo á dos clases de gentes: á quien reserva en sus arcas mucho que dejar, ó á quien no tiene que perder nada» [8, с. 23].

Іспанська прототипна категорія суттєво відрізняється від мексиканського варіанта *macho*, котрий репрезентує невпевненого в собі чоловіка та його прагнення до самоствердження шляхом насильницького проникнення в навколишній світ, зберігаючи при цьому власну замкнутість. Іспанський концепт зберігає категоріальні ознаки, успадковані від концептуального архетипу, котрі репрезентуються в мовній картині світу лексемами *honor, defensor, valentía.*

«De caérsele un macho en el camino. Ella se duerme, y él la guarda el suelo» [6, с. 198].

Ставлення до осіб протилежної статі визначається не офіційною доктриною, а тривалим історичним розвитком суспільства, способом родинних взаємин і цінностями, закладеними у свідомості особистості в процесі її виховання та становлення. Ці самі цінності визначають і подальші стосунки між чоловіком і дружиною, котрі створюють сім’ю – найменший осередок суспільства, на якому тримається вся подальша його ієрархічна система.

Іспанський концепт *machismo* пройшов тривалий історичний розвиток у межах національної концептосфери, кардинально змінюючи свою ціннісну й асоціативну складову частину. Свідченням еволюцій розвитку його прототипного ядра є зміна набору базових категорій, а також широкий спектр їх оцінних характеристик, властивих національній свідомості.

На сучасному етапі розвитку понятійними складниками іспанського концепту *machismo* є:

– зарозуміле ставлення чоловіка до жінки;

– форма сексизму, яка характеризується зверхністю чоловіка [9].

Яскравими ціннісними характеристиками у ХХ столітті слугують такі концептуальні ознаки, як *actitud de prepotencia, prevalencia, agresividad, rectitud como una calidad de la persona, atractivo físico, apariencia mediterránea.* У мовній картині світу оцінність підсилюється прикметниками *puro, claro*:

«En la designación de directivos de la empresa hay un claro machismo» [17].

Ядерною прототипною категорією концепту є *macho.* Вона характеризується достатньою інформативністю для носіїв іспанської концептосфери, асоціюючись також із категоріями *varón, amante, socio, deseo, relación, mujer, hijo.* Аксіологічний складник концепту переважно тяжіє до негативної оцінки, якщо йдеться про відносини в трудовому колективі, претендування на високу посаду, ринкову конкуренцію, розподіл домашніх обов’язків, виховання дітей. У мовній картині світу *macho ibérico* характеризується наявністю *azarosa vida sentimental, hijos de mujeres distintas, lista de amantes ocasionales*, що подекуди викликає чоловічу гордість:

«Soy el hombre más macho de España» [16].

До того ж заміна граматичного роду в характеристиці чоловіка (*«Eres un gallina»*) викликає глибоку образу і є способом приниження «маскулінності» й «мачизму» й тим самим нагадує атавістичне застаріле ставлення до положення жінки в іспанському суспільстві [2, с. 113].

Позитивна оцінка, котра формувалася протягом попередніх періодів історичного розвитку концепту, актуалізується в сучасності в багатьох контекстах, зокрема в рекламах медичних препаратів, котрі відновлюють чоловіче здоров’я; в описах видів спорту, котрі потребують витривалості, сили та мужності; у рекламі товарів для чоловіків, здатних привернути до них увагу жінок (парфуми, дезодоранти, шампуні тощо); для опису психологічних тренінгів, котрі сприяють підвищенню самооцінки представників чоловічої статі:

«Problemas de salud comenzaron a irse de su vida y dejó a los demás medicamentos que no eran efectivos, excepto «El Macho» que habla por sí mismo» [15].

Полярністю аксіологічних характеристик іспанський концепт *machismo* завдячує національним особливостям свого історичного розвитку. Це висока цінність родини в іспанському суспільстві, котру мав захищати й оберігати чоловік – сильний, сміливий, відважний. Жінці ж відводилася роль матері та берегині домашнього вогнища. Таким чином, іспанський кабальєро, слугуючи прекрасній дамі, високо шанував її, здійснюючи подвиги на її честь, тоді як честь жінки визначалася сором’язливістю та скромністю її поведінки, що вимагало досить обмеженого кола спілкування в XVI – XVII століттях. Відсутність освіти для жінок і можливостей їх просування кар’єрними сходами у XVIII столітті призвела в Іспанії, як і в решті Європи, до розвитку феміністичного руху, ввівши до ядра концепту *machismo* категорії, відображені в мовній картині світу Іспанії такими мовними одиницями, як *falta de derecho, igualdad, educación, trabajo.*

Безправність жінок в іспанському суспільстві з часом переросла в феміністичну агресію, котра характеризується як поведінкою іспанок (грубість, агресивність, паління цигарок, відсутність макіяжу, намагання

домінувати над чоловіком у сімейних стосунках), так і появою значної кількості мовних форм на позначення осіб жіночої статі [1, с. 113]: *jefa, presidenta, directora.* Сприяння іспанського уряду розвиткові феміністичного руху призвело до того, що представники чоловічої статі в XX столітті починають займатися вихованням дітей і визнавати, що їхні дружини подекуди успішніші за них. Амбітність чоловічого характеру зникає з іспанського соціуму, поступаючись місцем представницям прекрасної статі, котрі поступово втрачають жіночність, набуваючи феміністичних рис, тоді як концептуальна ознака маскулінності стає все більш властивою іспанському концепту *mujer.*

Іспанський мачизм XX століття формується як супротив активному розвитку фемінізму, котрий іноді набирає занадто жорстких рис, зважаючи, наприклад, на заборону носити вуса поліцейським або сидіти чоловікам в іспанському метро, широко розставивши ноги. Навіть деякі іспанки стають на захист чоловіків, вимагаючи рівноправ'я, що відображається входженням до прототипного ядра концепту XX століття категорій, репрезентованих лексемами *paridad, derechos, defensa, descriminación*:

«Los autores piden a las naciones Unidas que, en sus actividades, avancen hacia la paridad entre los géneros» [12].

«…tenemos que defender el machismo desde un buen punto de vista que es el que los hombres nos defiendan a nosotras» [14].

У мовній картині світу Іспанії лексема-репрезентант досліджуваного концепту *macho* втрачає широту використання. Наразі вона вживається лише у формі звертання, щоб привернути увагу співрозмовника:

«– Eh, macho, ¿me das fuego?

–¿Cuánto valdrá este coche? – No tengo ni idea, macho».

Проте не можна сказати так: *«Un macho me dijo que no tenía ni una idea cuánto valdría aquel coche».*

Вираз на зразок *Jo macho*, *es…* свідчить про роздратування, гнів або незадоволення мовця чим-небудь. Такий вигук може бути відповіддю на повідомлення викладача про те, що завтра буде іспит, якщо студент не має часу до нього підготуватися й для нього це погана новина:

«– Tendremos el examen mañana a las nueve.

– ¡Jo((d)er), macho! No podré estudiar». («Дідько! Я не зможу підготуватися»).

Лише в окремих випадках, залежно від комунікативного наміру мовця, цей вигук може виражати захоплення, ентузіазм чи іншу позитивну емоцію:

«Eres el mítico empollón de la clase. ¡Jo(d)er, macho!!» («Та ти найстараннішій учень у класі. Молодець, хлопче!»).

Категорія *macho* не поспішає поступатися своєю центральною позицією в прототипному ядрі іспанського концепту *machismo*, хоча тенденція до її витіснення категорією *hombre* стає все більш помітною.

«Cuando de lo que en realidad estamos hablando es de machismo, ¿no deberíamos poner el foco más bien en los hombres?» [18].

Отже, іспанський концепт *machismo* пройшов тривалий шлях розвитку, замінивши ядерну категорію *hidalgo* на категорію *macho* й отримавши негативну аксіологічну оцінку в еру агресивного іспанського фемінізму, тоді як іспанський національно маркований концепт *hombre* трансформувався з образу відважного воїна, авантюрного й зарозумілого конкістадора, привабливого й пристрасного коханця в образ сентиментального, розумного, надійного чоловіка, гарного й турботливого батька. Подальші перспективи дослідження ми вбачаємо у вивченні взаємодії національно маркованих концептів у межах іспанської концептосфери з метою визначення перспектив розвитку національної самосвідомості народу.

Література:

1. Андрійченко Ю. Динаміка гендерних змін в іспаномовних картинах світу: дис. … д-ра філол. наук: 10.02.05. Київ, 2017. 366 с.
2. Глущук-Олея Г. Пейоративи в іспанській мові. Південний архів. Філологічні науки. 2017. Вип. LXVI. С. 112–115.
3. Лукашевич Е. Когнитивная семантика: эволюционно-прогностический аспект. Москва, 2002. 234 с.
4. Мед Н. Оценочная картина мира в испанской лексике и фразеологии (на материале испанской разговорной речи): автореф. дис. … д-ра филол. наук: 10.02.05. СПб., 2008. 45 с.
5. Тарасенко В. Фрактальная семиотика, «слепые пятна», перипетии и узнавания. Москва, 2009. 232 с.
6. Arriaza J. Poesías líricas. Madrid, 1822. 254 p. URL: http://corpus.rae.es/cordenet.html.
7. Company Company C. Prototipos y el origen marginal de los cambios lingüísticos. El caso de las categorías del español. Cambios diacrónicos en el espanol: monografía. Mexico, 2016. P. 143–168.
8. Cruz R. Los destinos errados (1765). Madrid, 1915. URL: http://corpus.rae.es/cordenet.html.
9. Diccionario de la lengua española / RAE. Edición del Tricentenario. Madrid, 2017. URL: www.rae.es.
10. Fernández Jaén J. Semántica histórica y Teoría del Caos. Res Diachronicae. 2008. № 6. P. 21–39.
11. Geeraerts D. Prospects and problems of prototype theory. Diacronia. 2016. Issue 4. 16 p. URL: http://www.diacronia.ro.
12. El país: prensa. 20.05.1996. URL: www.elpais.es.
13. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things. Chicago, 1987. 614 p.
14. Montero M. Tenemos que defender el machismo desde un buen punto de vista. El país. 2017. URL: https://elpais.com/elpais/2017/12/18/gente/151361 0073_304020.html.
15. Publicidad de gotas de hombre «El Macho». URL: http://elmacho.xyz.
16. Román M. Cuando Manolo de Vega era «el más macho de España». Libertad dijital. URL: http://www.libertaddigital.com.

17. Ruiz Mantilla J. La RAE redefine el machismo y clica mariposear, chicano y postureo. El país. 2017. URL: https://elpais.com/cultura/2017/12/19/actualidad/1513688326_142047.html.
18. Sanchís A. ¿Hablamos de machismo? El país. 2018. URL: https://elpais.com/elpais/2018/01/23/opinion/1516724179_082385.html.

Анотація

Н. ПОПОВА. ВАРІЮВАННЯ ПРОТОТИПНИХ КАТЕГОРІЙ КОНЦЕПТУ *MACHISMO* В НАЦІОНАЛЬНІЙ КОНЦЕПТОСФЕРІ ІСПАНІЇ XVI – XXI СТОЛІТЬ

Статтю присвячено вивченню особливостей набору ядерних прототипних категорій концепту *machismo* в національній концептосфері Іспанії, визначенню векторів еволюційного розвитку його понятійної, аксіологічної й асоціативної складових частин протягом XVI – XXI століть. Установлено національно-специфічні особливості досліджуваного концепту та його роль у змінах національної свідомості й національного світосприйняття.

Ключові слова: концепт, прототипна категорія, базовий рівень свідомості, національна концептосфера, синхронно-діахронний аналіз, еволюційні процеси.

Аннотация

Н. ПОПОВА. ВАРЬИРОВАНИЕ ПРОТОТИПНЫХ КАТЕГОРИЙ КОНЦЕПТА *MACHISMO* В НАЦИОНАЛЬНОЙ КОНЦЕПТОСФЕРЕ ИСПАНИИ XVI – XXI ВЕКОВ

Статья посвящена изучению особенностей набора ядерных прототипных категорий концепта *machismo* в национальной концептосфере Испании, определению векторов эволюционного развития его понятийной, ценностной и ассоциативной составляющих на протяжении XVI – XXI веков. Установлены национально-специфические особенности исследуемого концепта и его роль в изменениях национального сознания и национального мировосприятия.

Ключевые слова: концепт, прототипная категория, базовый уровень сознания, национальная концептосфера, синхронно-диахронный анализ, эволюционные процессы.

Summary

N. POPOVA. VARIATION OF *MACHISMO* CONCEPT'S PROTOTYPIC CATEGORIES IN THE SPANISH NATIONAL CONCEPTUAL SPHERE OF 16TH – 21ST CENTURIES

The article is devoted to the research of nuclear prototype categories of *machismo* concept in the Spanish national conceptual sphere and to the definition of evolutionary development vectors of its conceptual, axiological and associative components from the 16th till 21st century. The nationally specific features of the investigated concept and its role in national consciousness and national world perception changes have been revealed.

Key words: concept, prototype category, basic level of consciousness, national conceptual sphere, synchronic-diachronic analysis, evolutionary processes.